

Spisovatel Josef Karel Šlejhar, autor symbolistických a naturalistických próz, patřil k vůdčím prozaikům generace 90. let 19. století, která se přidružila k české moderně. Datum jeho narození je zahaleno tajemstvím. Křestní list uvádí datum 17. října 1864, maturitní vysvědčení 21., slovníky dokonce 14. a Šlejhar sám 20. října. I místo narození s sebou přináší určitou nejistotu, stalo se jím totiž rozhraní Staré a Nové Paky v Podkrkonoší. Dům, kde se Šlejhar narodil, náležel v té době k území Staré Paky, ale pozemky, na nichž stavení stálo, už patřily k Nové Pace. Josef Karel byl nejstarším ze čtyř dětí Arnošta a Josefy Šlejharových. Jeho otec Arnošt byl majitelem tkalcovství z poměrně zámožných kruhů, matka Josefa (roz. Ullmanová) pocházela z německé mlynářské rodiny v Branné u Vrchlabí. Jako malý býval Šlejhar často nemocný a matka se o něho musela starat. Dělala to s láskou, otec ale churavým hochem příliš nadšen nebyl a i vůči matce býval hrubý. Chlapec proto často pobýval u babičky, která tenkrát sama vedla mlýn v Dolní Branné.

Měšťanku Šlejhar navštěvoval v Nové Pace, od roku 1877 studoval na reálce v Pardubicích. Po maturitě v roce 1881 začal studovat chemii na technice v Praze, po třech letech ale studia přes výborný prospěch zanechal kvůli nemoci. V té době se již začal zabývat literaturou. V letech 1884–1885 pracoval v obchodní bance Slavia, poté v otcově textilním obchodě. V letech 1889–1890 byl zaměstnán jako chemik v cukrovaru v Kopidlně a v rafinerii v Pečkách, odkud ze zdravotních důvodů odešel a rok byl správcem keramické továrny.

V roce 1892 se J. K. Šlejhar oženil s Johannou Nepomuckou, dcerou z bohaté měšťanské rodiny z Vinohrad. Měli spolu dvě děti, syna Josefa a dceru Žandu (další dvě děti zemřely brzy po narození). Manželé spolu krátce žili v Praze, potom se odstěhovali na vesnici. Zpočátku hospodařili společně se Šlejharovými rodiči v Nové Pace, pro neshody v rodině ale odešli do Dolní Kalné, kde nepřilíh úspěšně spravovali statek zděděný po Šlejharově dědečkovi z otcovy strany. Hospodaření narušovaly především povahové rozdíly mezi manželi. Z problémů, o jejichž příčinách existují protichůdná tvrzení obou, se obviňovali navzájem. Autorova manželka byla městscky založená žena, která se s životem na venkově nesmířila. Žila si nad poměry, a přestože rodina byla dobře zajištěná, statek brzy zadlužila tak, že byli nuceni prodávat cennější věci. Také neměla pochopení pro Šlejharovu spisovatelskou práci. On si jí nevážil a choval se k ní špatně, navzájem se obviňovali i ze smrti svých dvou malých dětí. Rozepře v manželství spolu s citelnými finančními ztrátami nakonec vedly k rozvodu. Paní Johanna se po rozchodu odstěhovala do Čisté a musela přijímat podřadná zaměstnání. Šlejhar s dětmi odešel na čas do otcovského domu ve Staré Pace. Ke své bývalé manželce se však nadále vracel, dokonce spolu měli ještě další dítě, které však zemřelo.

Šlejhar se chtěl osamostatnit a věnovat se literární práci. Odmítl žít s dětmi u rodičů ve Staré Pace (děti vychovávala jeho sestra) a v roce 1901 přijal místo výpomocného učitele na obchodní akademii v Hradci Králové. Vyučoval zde chemii, češtinu, francouzštinu a zbožíznalství. Následující rok přešel na obchodní školu v Kolíně, kde v roce 1903 získal definitivní místo učitele češtiny. Od roku 1907 až do konce života učil na dvouleté obchodní škole v Praze. I v jeho soukromém životě došlo ke změnám. Po rozpadu manželství se o něho v Praze starala mladá hospodyně Marie Uhlířová, která se posléze stala jeho družkou a manželkou (sňatek ale byl podle rakousko-uherských zákonů neplatný).

Na podzim roku 1913 Šlejhar vážně onemocněl. Nějakou dobu ještě vykonával se sebezapřením učitelskou profesi, na jaře 1914 se ale musel podrobit operaci, při níž mu byla zjištěna pokročilá rakovina žaludku. Na následky těžké nemoci zemřel 3. září 1914 (někdy uváděné datum 4. září 1914 je chybné) na Královských Vinohradech v Praze. Pohřben byl na Vinohradském hřbitově.

J. K. Šlejhar neměl mnoho přátel, i mezi literáty byl vnímán jako podivín a nespolečenský outsider. Dlouholeté přátelství ho pojilo s Josefem Svatoplukem Macharem, jeho nečetnými přáteli z řad spisovatelů byli i Jan Opolský a Karel Sezima. Spolu s Macharem, Šaldou, Sovou, Březinou a dalšími Šlejhar podepsal v roce 1895 manifest Česká moderna. Podstatná část jeho povídek a románů vyšla během 90. let a v prvním desetiletí 20. století. Nejedna z próz však vznikla dávno před knižním vydáním, protože své práce uveřejňoval nejprve časopisecky. O jeho tvorbu postupně projevovala zájem periodika zvučných jmen, jako byly Hlas národa, Květy, Lumír, Ruch, Světozor, Zlatá Praha, Čas, Zvon, Rozhledy, Moravská revue, Venkov, Národní listy aj.

Šlejharova tvorba zapadá do moderních literárních směrů, jako je naturalismus a symbolismus. Byl především prozaikem, i když napsal také několik dramát. Nejvýznamnější část jeho díla tvoří drobné povídky z venkovského prostředí, z nichž sám vytvářel knižní soubory. Krátké příběhy nemají souvislý děj, převažují v nich volně řazené záznamy dojmů, vesnický život je vykreslen v těch nejhorších barvách. Ve větších románových skladbách pojímal společenské zlo jako sílu nezávislou na lidské vůli a společenských podmínkách. Stejně jako jeho povídky se i románové prózy vyznačují malou dějovostí. Jeho dílo není snadné, autor je to hodně temný, čtenáře se snaží šokovat hrůznými detaily a jeho chmurná líčení plná hlubokého pesimismu mají podobu až děsivých vizí. Možná právě proto si jeho prózy nikdy nenašly širokou čtenářskou základnu. Už jeho prvotiny zaznamenaly dvojitý ohlas – mladá generace je přijímala s nadšením, starší nad jeho dílo kladla velké otazníky a mluvila o jeho umělecké degeneraci (někteří mu upírali charakter uměleckého díla). Ani odborné charakteristiky jeho díla nejsou příliš povzbudivé, Arne Novák mu vytýkal zálibu pro „výjevy odporné, končiny hnusné, děje odpuzující“ a F. X. Šalda, třebaže uznával určité estetické kvality jeho prací, nesouhlasil s naprostou absencí „světla“ v jeho díle. Recenzi na Šlejharovu sbírku *Zátiší* (1898) otevřel Šalda slovy: „*Kniha temná, kalná, tísnivá, dusná a úzká... to je výsledný dojem, jaký mám*

z nejnovější sbírky povídek páně Šlejharových.“ Literární historik Bohumil Svozil označil Šlejharovo dílo za „zděšenou zprávu o povaze života“. Sám Šlejhar napsal, že jeho dílo má „kořen v pochmurném a jaksi těžkém pojmání života“, a bránil se výtkám, že zlo, které ukazuje, je rafinované: „Ličil jsem zlo mnohé, je pravda. Ale neupřel nikdo, že to bylo výhradně elementární zlo, přirozených výbuchů, divých vrozených vášní, nezřízené přirozenosti, zpusťlosti a choroby – z těch výparů a vrstev, kam jedni v nerovném boji druhé ušlapali a kdež vzklíčilo a vyrůstalo. Zlo je drsné, tvrdé, strašlivé. Leč zodpovědné není. (...) Rafinovanost to však nebyla.“

Základním rysem Šlejharova díla je autorův názor, že lidský život je provázen utrpením a že každý mezilidský vztah je poznamenán krutostí a ponižováním. Obrazy lidského utrpení, bídy a zla spisovatel podbarvuje svou životní filozofií, v níž člověka zasazuje do koloběhu přírodního dění (často až mysticky hledá paralely mezi životem člověka a přírody). V příbězích se to tak hemží falešnými hráči, trapiči zvířat, objevují se tu krkavčí matky a surovci synové, mrzutí starci, zrádní nápadníci souchotinářských dívek, sobecké ženy a štekavé klepny. Šlejharova tvorba je náročná i po stránce slovesného vyjádření. Vyznačuje se napětím mezi slovy spisovnými až básnickými archaickými, popřípadě novotvary, a mezi vulgarismy nebo hovorovými dialektismy. Také po stránce syntaktické lze v jeho prózách sledovat napětí mezi složitými větnými konstrukcemi a mezi afektivní bezprostředností většiny dialogů. Charakteristické je i to, že v Šlejharových prózách převládá vyprávění, dialogické pasáže se objevují jen zřídka. Vstupy vypravěče jsou často promísené autorovými vlastními úvahami a poznámkami, někdy přímo adresovanými čtenáři.

Spisovatelská dráha J. K. Šlejhara začala v poměrně brzkém věku dvaceti let. V té době vznikla jeho prvotina **Florián Bílek, mlynář z Myšic**, vydána však byla až v roce 1894. Jedná se o vesnické příběhy, které spíše než obrazem idylického prostředí jsou jeho parodií. Od poloviny 80. let Šlejhar publikoval časopisecky povídky, ty později řadil do knižních souborů. Nejranější tvorbu shrnul do knih **Dojmy z přírody a společnosti** (1894) a **Co život opomíjí** (1895). Sbírkou obsahují naturalistické povídky o lidské bezohlednosti a krutosti k lidem i zvířatům, jimž vykoupení nabízí pouze ve smrti.

Další povídky vznikaly souběžně s knižní prvotinou, novelou **Kuře melancholik** (1889), v níž Šlejhar s naturalistickou dramatičností vykreslil umírání odstrčeného nemocného dítěte a souběžně s ním skomírání zmrzačeného kuřete. Poprvé tak ve své tvorbě uvedl do souvislosti osud ubohého, slabého, prostředím dehtaného a bezbranného člověka a stejně sužovaného zvířete. Děj povídky je velmi prostý, až banální a lze jej převyprávět v několika větách. Dítěti zemře matka, otec se vzápětí ožení s jinou ženou, ta se stane krutou macechou, dítě chřadne, až nakonec tiše umírá v zastrčeném koutě kůlny. V nehostinném a nelítostném světě dítěti zůstává jediný tvor, slabé nemocné kuře, jež služka jednou žertem nazve „melancholik“. Kuře je svědkem chlapcova umírání a v závěru jakýmsi zvěstovatelem jeho vykoupení. Ke stejné tematice se Šlejhar vrátil v povídce **Oba** (1895) a v knížce

Od nás (1907), která obsahuje novely *Sirotek* a *Nekřtěňátko*. Podle novely *Kuře melancholik* byl v roce 1999 natočen stejnojmenný film v režii Jaroslava Brabce.

Motiv násilí, bolesti, utrpení a smrti Šlejhar použil také v rozsáhlejší povídkové knize *Zátiší* (1898), zasazené do venkovského prostředí. Rok po vydání souboru *V zášeří krbu* (1899) autor obdržel od České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění třetí výroční cenu spolu s finančním obnosem pět set korun. Próza *Temno* (1902) s tématem ztráty domova si vysloužila odměnu od Nadace architekta Aloise Turka. Knižně vyšly i soubory *Povídky z výčepu* (1908), *Předtuchy* (1909), *Z krajského města* (1910), *Z chmurných obzorů* (1910) a sbírka naturalistických povídek z městského prostředí *Z Prahy* (1910), zaměřená na zlo a konflikty velkoměstského života. Ve snaze pojmenovat příčiny lidské bídy se v některých pozdějších prózách Šlejhar přiblížil morálně útočnému traktátu. Nejinak je tomu v povídkách knihy *Rozvrat* (1911). Náměty a deformovaným viděním světa v povídkovém souboru *Maloměstská idyla* (1911), v němž se obrátil k maloměstskému prostředí, se autor přibližuje expresionismu. V tomto souboru se objevuje výrazná ironizace názvu. Ve skutečnosti nejde o žádné idyly, ale o grotesky, případně horory o lidech, kteří se stali obětí své prostoty nebo bludných představ.

Přestože jeho povídky byly mezi čtenáři (již za jeho života) úspěšnější, věnoval se spisovatel Josef K. Šlejhar také románové tvorbě. Celkem je autorem čtyř románů, každý z nich se odehrává v jiném prostředí. První román, nesoucí název *Peklo* (1905), sleduje dělníka v cukrovaru během jedné jeho osmnáctihodinové služby. Monstrózní prostor továrny se zde sám stává alegorickým obrazem pekla. Druhý Šlejharův román *Lípa* (1908) je podobenstvím o střetu novátorského agrárního podnikatele a starého ctitele tradic. Mladý sedlák modernizuje hospodářství a snaží se porazit památnou lípu na hranicích svého a sousedova pozemku. Rozložitý strom, chápaný jako symbol češství a slovanství a ochránce lidové pospolitosti, se po nástupu bezohledného hospodáře stává symbolem zoufalství a protestu. Napřed se na lípě oběsí starý čeledín, jehož nový majitel vyhodil z práce, pak pod ní v bouři umírá starý souseď, zdrcený novým hospodářem odnaproti. Věkovitá lípa nechce dál žít a skácí se. Ve třetím románu *Vražďení* (1910) Šlejhar spojil v podobě volné kaleidoskopické mozaiky řadu portrétů obyvatel podkrkonošské vesnice. Román bez jasné dějové linie popisuje život na vesnici, kde si všichni navzájem znepríjemňují život a nepřímo způsobují smrt bezmocným, hlavně dětem a starým lidem. Celá vesnice se tak (po zákonu symbolismu) mění ve zruďnou bytost, hromadného vraha chtivého dalších a dalších obětí. Posledním románem, který však nebyl vydán, je dvoudílná historie vlastního Šlejharova manželství. První díl *Cvrček mého krbu* byl otištěn v roce 1912 v Květech, další díl se zde objevil o rok později pod názvem *Rozvrat*.

J. K. Šlejhar se pokoušel uplatnit také v oblasti dramatické tvorby, ale tento pokus nebyl příliš úspěšný. Je autorem divadelních her *Bratři*, *Havran* a *Hlas*. S posledně jmenovanou se přihlásil

do soutěže o původní hru k otevření vinohradského divadla. V této soutěži neuspěl, ale drama bylo vydáno roku 1908 v Květech.

Po Šlejharově smrti jako by pro české čtenáře odumřelo i jeho literární dílo. Po roce 1914 přestalo být vydáváno. Sebrané spisy z přelomu dvacátých a třicátých let v Aventinu nebyly dokončeny. V šedesátých a na prahu sedmdesátých let vyšly výběry *Kuře melancholik a jiné povídky* (1964) a *Zátoka smrti* (1971). Až v roce 2000 se na pultech knihkupectví objevil patnáctisvazkový průřez Šlejharovými povídkami nazvaný *Kyvadlo věčnosti*, obsahující i dosud knižně nevydanou prózu *Odsouzenec* (byla otištěna podle časopiseckého vydání ve Zlaté Praze). V roce 2002 byly v jedné knize vydány dvě povídkové sbírky *Dojmy z přírody a společnosti* a *Co život opomíjí*. Objevování díla J. K. Šlejhara pokračovalo knižním vydáním novely *Zločin* v roce 2007. Editor J. Hrdlička původní autorský text rekonstruoval z rukopisu a nakladatelských opisů. V roce 2010 vydalo nakladatelství Akcent soubor tří Šlejharových povídek pod názvem *Předtuchy*.

Josef Karel Šlejhar byl autorem po mnoha stránkách specifickým. Jeho tvorba je přínosná především svým pravdivým výkladem života a vykreslením vztahů mezi lidmi (dokázal je popsat až s dokumentární přesností). Vynikal povídkovou tvorbou, pro niž byl (i přes svou temnotu) soudobou literární kritikou hodnocen jako kvalitní prozaik. Mnozí mu však slávu předpovídali v budoucnu. Tuto myšlenku vyjádřil i Josef Svatopluk Machar: „*Jeden z největších prozaiků naší literatury jest u nás vůbec neznámým cizincem. A bude patrně ještě dlouho, poněvadž jeho čas není – až přijde ta lepší budoucnost, bude Šlejharovo dílo jedním z těch, jimiž se budeme chlubit před Evropou.*“ Šlejharova předpovídaná lepší budoucnost zatím nepřišla, jeho dílo je příliš osobité a své čtenáře si stále ještě hledá.

(Zpracovala: Jana Bednářová)